

Nyíri Attila

Összefoglaló verstan
(rövid tanulmány)

Nyíri Attila:

Összefoglaló verstan

Az irodalmi mű

Az irodalomban megjelenő alkotások kétfélek:

1. *Vers.*
2. *Próza.*

A próza gondosan fogalmazott és a maradandóság igényével fellépő kötetlen beszéd. Ebben különbözik az egyszeri és újra nem idézhetőnek szánt hétköznapi beszédétől. Az irodalmi nyelv legyen távolságtartó. Amennyiben a mindennapi élethez közel áll, akkor nem valós, ha távol kerül, akkor nem közérthető.

Meghatározója:

- *a nyelvtan,*
- *a stílus,*
- *a jóízlés.*

A vers a hangok visszatérésen alapuló verstani szabályokhoz kötött szöveg. A verstan megtanulható, mert tudomány, a költészet nem, hiszen az művészet. A költőnél válik az átélt érzés emléke formába öntött művészeté. A „szabadvers” is költemény, de a költészettan szabályai szerint nem vers.

A vers és a zene egymástól elválaszthatatlan, legfeljebb nem minden vers kerül megzenésítésre, de hatásában megtartja a dallamosságát. Korábban az előadók (igricek, regősök) lanttal kísérték mondanivalójukat.

Manapság a zenekíséret kettévált:

Ismert irodalmi vers. (sanzon, dalbetét stb.)

Táncdalok szövege.

A vers a zenétől kifejezőbbé válik és érzéssel telítődik meg. Ezt a varázst – ugyanúgy, mint a zenét sem – nem lehet szavakban kifejezni. A költő és a zeneszerző (ez lehet egy személy is) ezt a varázslatos érzést ülteti el megkapó módon a lélekben.

Az ütem

Ez a fogalom a vers és a zene alapja, és teljességgel benne van a természetben. A szív működés, a tenger hullámozása, az eső kopogása, az évszakok váltakozása mind – mind ezt példázza.

De a fizikai munkavégzés szabályos ismétlődésével (fűrészelés, cölöpverés, kaszálás stb.) is könnyített az ember a szervezetére nehezedő terheken.

Ekkor alakultak ki a munkadalok. Ezzel az ismétlődő mozgással született meg a tánc is.

*A fenti ismertetések alapján már meg is határozhatjuk az **ütem**et, amely nem más, mint **szabályszerű váltakozás**. Ez a váltakozás nemcsak a zenénél nyilvánul meg, hanem a fénynél, a színeknél, az útmenti fasoroknál, de az épületek oszlopsorainál is.*

A vers és a zene ezzel az ütemmel mond el valamit számunkra, ami szóval ki nem fejezhető, így csak érezni lehet. Sokszor a dallamtalan, egyforma ütem is magával ragadja a hallgatót. (sámándob, a katonai menetelés stb.)

De térjünk vissza az irodalomhoz, és vizsgáljuk meg a beszédhangoknak azon szabályos váltakozását, amellyel felébred lelkünkben egy szunnyadó képesség: az érzelem... Enélkül a verset vagy zenét élvezni nem lehet.

A magyar verselés

Nálunk a verselésben háromféle szabályos váltakozás figyelhető meg:

1. A klasszikus. (alapja az időmérték)
2. A nyugat-európai. (az időmértékhez rím párosul)
3. A magyaros. (alapja a hangsúly)

Ellentétben a külfölddel, ahol a görög és latin nyelv csak időmértékesre, a német és az angol nyelv a hangsúlyosra (a német nyelvben nincs olyan határozott különbség a rövid és hosszú szótagok között, mint a miénkben, és a hangsúly sem esik következetesen az első szótagra), a francia nyelv egyikre sem alkalmas (általában a szó végén hangsúlyoz), a lengyel nyelv az utolsó előtti szótagra teszi a hangsúlyt, a mi nyelvünk mindhárom fajta verselésre alkalmas.

Ezért tudjuk a világirodalom remekműveit megfelelő módon tolmácsolni.

Ebből következik az, hogy ahány nyelv, annyi nyelvtan. Érthető módon minden nyelvnek sajátos hangsúlyozási szabályai vannak, és ezáltal a rímek is nagyon eltérőek.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy minden verstan nemzeti jellegű.

Időmértékes vers

Ezt a versformát a görögöktől és a rómaiaktól vettük át. Itt a szótagok rövidségének vagy hosszúságának szabályszerű váltakozása adja a **klasszikus vers** alapját.

Rövid a szótag, ha a magánhangzó rövid, és előtte vagy utána egy más-salhangzó áll. Hosszú a szótag, ha a magánhangzója az, vagy a rövid magánhangzó után egynél több a mássalhangzó. A verssorok utolsó szótagja közömbös. (lehet rövid vagy hosszú egyaránt)

A rövid szótag jele: ∪

A hosszú szótag jele: —

A klasszikus kor ütemét a verzlábak adták, amelyek több szótagot foglaltak magukba. Ezek a következők:

1.	Jambus	—	egy rövid és egy hosszú szótag.
(pl. levél, lakat, talán stb.)	→	∪ —
2.	Trocheus	—	egy hosszú és egy rövid szótag.
(pl. kéve, dáma, csorda stb.)	→	— ∪
3.	Pirichius	—	két rövid szótag.
(pl. haza, kese, soha stb.)	→	∪ ∪
4.	Spondeus	—	két hosszú szótag.
(áldás, vessző, szótár stb.)	→	— —
5.	Anapesztus	—	két rövid és egy hosszú szótag.
(pl. legelő, csatakos, kimerül stb.)	→	∪ ∪ —
6.	Daktilus	—	egy hosszú és két rövid szótag.
(pl. éjszaka, társai, zongora stb.)	→	— ∪ ∪
7.	Choriambus	—	egy hosszú, két rövid és egy hosszú szótag.
(pl. társadalom, képkeretek stb.)	→	— ∪ ∪ —

Ezekből a verzlábakból alakultak ki az ókori görög költészetben a klasszikus versformák. (ezek is énekelhetők voltak)

Nálunk legismertebb formája a **hexameter**. Magyar neve régen *hősi hatos* volt. Ez a hat verzláb daktilusból és spondeusból állt, középmetszettel (az ötödik verzláb mindig daktilus volt). A görög hexameter könnyed és kecses (ez Homérosz világa), a latin hexameter komoly és ünnepélyes (ez Vergilius világa).

Vörösmarty a latin hexametert, Fazekas és Petőfi a görögöt folytatta nyelvünkön. A mai költőknél már magyarosan összeolvadt a kétféle irányzat.

A hexameter továbbfejlesztése a **párvers** (disztichon), amely két sorból tevődik össze. Az első sor hexameter, a második sor két és fél – két és fél láb-ból áll. (helytelenül pentameter, de a távoleső verslábakat nem lehet összeadni)

Rövid, tömör formája alkalmassá teszi velőskék (epigramma) és elégiák megírására.

Használatos még a **jambikus trimeter**, amely hat jambust tartalmaz. Eredetileg a görög drámák párbeszédeinek volt a versformája.

A különböző sorokat – amelyeket költőink alkalmaztak – azokról a szerzőkről nevezték el, akik azt sűrűn használták. Így létezik adóniszi, alkaioiszi, anakreoni, aszklepiádészi, gliukoni, pindaroszi, szapphói stb. sor.

Rímmel ellátott időmértékes vers

A középkor óta változtak meg a verselés korábbi hagyományai. A klasszikus verslábak megmaradtak, de a bonyolult görög formákat és kiejtést (ezzel együtt a szótagok hangsúlyát és hosszúságértékét is) felváltotta az egyszerű jambikus és trocheikus sorok rímmel való összekötése.

Ez az elem keletről (Perzsia) az afrikai keresztény költők közvetítésével szivárgott be Európába.

A nyugati nyelvek jóformán alkalmatlanok az időmértékes verselésre, így a jambust és trocheust hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozásával pótolják. Ott, ahol ez sem volt lehetséges, a szótagszám, a középmetszet és a rím lett a vers meghatározója.

A **nyugat-európai** formában írt magyaros vers abban különbözött ezektől, hogy alapja a tényleges jambus lett. (ritkábban a trocheus, anapesztus vagy daktilus)

Többnyire rímes, de elvétve rímtelen formában is megjelentek alkotások. Ezt a versben lévő gondolat fontossága teszi szükségessé. (a rím veszélyeztetheti a mondanivaló erejét és méltóságát)

Ezzel a versformával a nyelvdallam módosul és az időmértékes vers szótagjainak időértékét hangsúlybeli helyzete határozza meg.

A magyar vers legmerészebb változtatását Kiss József és Ady Endre hajtotta végre. Lényege a hangsúly uralma az időmértékes verselésben.

Hangsúlyos vers

Ennek a magyaros versformának alapja az ütem, sorai egy vagy több ütemből állnak. Az ütem általában egy hangsúlyos és legfeljebb három hangsúlytalan szótagból áll. Az ütemek időbeli hossza egyenlő.

A legrégebb kétütemű sor az **ősi nyolcas**, amely két négyszótagos részből áll. Az **ősi hatos** forma rövidsége miatt félrímes megoldású. Lazább szerkesztéssel lágyabb hangzást és lassúbb előadásmódot biztosít. Hallásra a két rövid sort egynek érzi a fül, és előáll a két hatosból álló Zrínyi-sor. A négyütemű, tizenkétszótagos **Sándor-vers** (Zrínyi-vers) inkább elbeszélő, mint lírai forma. A verssor közepén lévő kis „pihenő” a középmetrum. A versstan a szavakat szétválasztó egy függőleges vonással az ütemet, kettővel pedig a középmetrumot jelöli. Később kialakultak más versfomák is. Az ütemes verselés hangsúlya megegyezik a természetes beszéddel.

A rím

A rím a verssorok végén található összecsengő szótagok.

Az időmértékes alkotások kivételével ez a vers legszembeötlőbb tulajdonsága. A sor közepén is elhelyezkedő rím a skót balladákban került hozzánk. A rím a szójátékból származik. A különbség a vers és a szójáték ríme között az, hogy az első a lélek mélyéig hatol, a második csak fintort kelt. Az egyik gyönyörű, a másik torz.

A szóeleji betűk összecsengése helytelenül a betűrím. (alliteráció)

A rímnek az első megjelenése: a hívó rím, a második a válaszoló rím.

A rímek alapképlete:

1.	Párrím.	Két egymásutáni sor összecsengése.	a-a
2.	Csoportrím.	További sorban folytatódik a rím.	a-a-a
3.	Bokorrím.	Több sorvég rímek össze.	a-a-a-a
4.	Visszatérő rím.	Egy rímtelen sor után megjelenő rím.	a-a-x-a
5.	Keresztrím.	Az 1. és 3. – a 2. és 4. sor cseng össze.	a-b-a-b
6.	Félrím.	Csak a páros sorok rímeseek.	x-a-x-a
7.	Ölelkező rím.	Az 1. és 4. – a 2. és 3. sor cseng össze.	a-b-b-a
8.	Ráütő rím.	A befejezés után még egy sor rímek.	a-b-a-b-b
9.	Háromsoros.	Az első és utolsó sor cseng össze.	a-x-a
10.	Középrím.	A verssor közepe és vége rímek.	...a.....a

Az ismétlés egy vagy több sor ismétlődése a versszak végén. Szintén nyugati dalformákkal került hozzánk.

A vers utolsó egy-két szótagjának teljes összecsengését tiszta rímnek hívjuk. (ez lehet ragrím is, de ezt lehetőleg kerüljük, mert nem „tisztá” rím)

A kevésbé teljes összecsengésnél (asszonánc) az utolsó szótagok mássalhangzóit nem azonosak, csak rokonok. (zöngés – zöngétlen)

Végül vannak „süket” rímek, amikor a vers magánhangzóit sem azonosak.

Korábban felmerült az a követelmény is, hogy a rím��avak különböző szófajok legyenek, de ez túlságosan megkötné az alkotók kezét.

Múlt, jelen és jövő

A népies verselést, a hagyományos ütemest (Balassi, Zrínyi) felváltotta az ókori költészetet felújító klasszicizmus (Berzsenyi, Vörösmarty) időmértékes próbálkozása.

*Ezután következett a klasszikus magyar verstan megalapozása.
(Petőfi, Arany)*

*Ez rendült meg alapjaiban a korábbi századfordulón, amikor az ütem be-
lépett az időmértékbe és az időmérték az ütembe. (Kiss József, Ady Endre)*

*Később megjelent a szabadvers és hatott a kötött formákra alapuló költé-
szetre. (Füst Milán, Kassák Lajos)*

*Bizonyosra vehető, hogy a versírás változása összefüggésben van a tör-
ténelmi mozgásokkal és szűkebb területével, az irodalmi mondanivalók
alakulásával.*

*Az új költészet még cseppfolyós állapotban van, bármikor felbukkanhat
a jövő Petőfije. Ám addig is a verstant tanítani és tanulni kell!*

Ez a vázlat körvonala az erre irányuló törekvésnek.

Kispest, 2007. földanya havában

Melléklet

„A halottak többnyire jól kijönnek egymással.

Csak mi élők, mi marjuk annyira egymást”

Carpelan Bodó

Vigyázz ! mit mondsz

(velőské)

Lehet az, hogy ártatlan vagy.

Gonosz nyelveddel beléd szúrnak,

és a sértés páratlan nagy.

Bár kis tüske nem nagy tövis,

Mindegy, lelken mi vág utat:

a nyelv – tudd meg – néha ől is.

Égeraracsa, 1997. május 21.

Magyarázat

egyéni versforma, rímképlete: a-b-a-c-b-c

*Ritka véletlen találkozás az,
ha a jambus nyomatéka és a
magyar hangsúly egybeesik*

A nyávogás

(rímes, hangsúlyos jambusok)

*A kocsmá nyitva áll,
Ha benne áll a bál.
Ki táncra, dalra kel,
Ki borra, halra lel.*

*Az lenne, lenne jó,
Ha férne benn a szó.
Na lám! egy csacska jó:
A szürke macska ő.*

*Se lát, se hall, ha lép,
De vonzza őt a nép.
Egy macska-dalra már,
A beste, halra vár.*

Kispest, 1997. február 2.

*Aki a múltban rekedt, jelenről beszél;
aki a jövőben él, annak múlt a jelen*

Nyaralok

1 - jambusok

*Megyek a partra már,
Velem a matracom,
Eljött a várva várt:
Mesés a hajnalom.*

*Tavon a kék beállt,
Vidám a pázsitom,
Bogár kezemre szállt,
Legyezve csapkodom.*

*Melegre vált a táj,
Hegyek a tárlatom,
A barna színe fáj
Napon, a hátamon.*

3 - anapestusok

*Olvasom leveled
A füves talajon,
Elvakít engemet
Kacagó Balaton.*

*Az apró bogarak
Hada jár takarón,
Egyre csíp, egyre csak,
Amikor vakarom.*

*Badacsony odaát,
Ide lát a Bakony,
Heveredve inkább
Lesülök a napon.*

2 - trocheusok

*Vízre száll a pára
Nyári nagy melegre,
Égre száll a hála
Messze napkeletre.*

*Bár nomád imádja,
Nap, ha süt időre,
Végre csak azt látja:
Barna lett a bőre.*

*Hangya áthalad a
Matracon estére,
Rajzanak talán ma
Szúnyogok a vérre.*

4 - daktilusok

*Szép Badacsony füze:
Távoli lombruha,
Kék Balaton vize,
Szélein nádbuga.*

*Túloldalon ülve
Látogatók hada,
Nyári napon egyre
Száll a vidék zaja.*

*Messze a zöld bürü,
Róla kering rege.
Rendre ugrál ürü:
Csípi akol legye.*

Kispest, 1996. március 24.

Solymár eredete
(néprege alapján)

*Veréb szállt az ablakomra,
Várta már mag, kenyérmorzsa.
Hálából azt elmesélte,
Hogy' született Solymár neve.*

*Kétfélet tud – ahogy' mondta,
S a választást énram bízza.
Meséjét, 'mely bűvkörbe von,
Feljegyeztem, s továbbadom:*

*Itt tartották – lehetséges –
Sólymokat a vadaskerthez.
A solymászok – mind királyi –
Telepéből alakult ki.*

*Másik forrás – állította –
Beatrixtól származtatja.
Ő volt Mátyás olasz neje,
Selyp volt magyar kiejtése.*

*Történt egyszer – hol van ma már? – ,
Vadászott a királyi pár.
Összekülönböztek – az ám! – ,
És kocogtak együtt némán.*

*Eljutottak ők odáig,
'Hol ma Solymár emelkedik.
A két haragvó fél közül
A szép nem megunta végül.*

*Beatrixnak megnyílt szája,
Rámosolygott az urára;
S mint aki csak válaszra vár,
Selypen mondta: „ugyan, sólj már!”*

*Elnevette Mátyás magát,
Meggékélt és derűssé vált.
S a tisztást – a békülésre –
Attól Solymár-nak nevezte.*

Kispest, 2004. február 25.

Magyarázat

példa a párrímre

„Az ifjúság a leggyönyörűbb és
legmúlandóbb dolog a világon”
Linklater Erik

Keverem – kavarom

*Gyümölcsöt szedjünk
ízibe!
Lekvárt készítünk
télire.*

*Főzzük a szilvát,
áll az üst,
Rotyog is immár,
száll a füst.*

*Keverem jobbra,
rottyan is,
Gyermekkoromba
visszavisz.*

*Játszottam egész
délután,
Lekváros kenyér
várt reám.*

*Két kézbe vettem,
így páros,
Majd fülig lettem
lekváros.*

*Keverem balra,
elmúlt már,
Az idő lassan
jól eljárt.*

*Ismerős talán
ez az íz?
Megáll a kanál:
kész az íz.*

Égeraracs, 1995. november 21.

Magyarázat

példa a keresztrímre

*„Tiszteld vendégedet,
ha hitetlen is!”*

Idézet a Koránból

Házunk tücske

*A hirtelen hidegre változott napokban
A melegre igyekvő „vadállatok” között,
A szúnyogokkal együtt, egy tücsök is bejött
A házba, s elfoglalta helyét a lakásban.*

*Nem mindjárt vettük észre a fekete legényt,
Csak akkor, miután a nappali zaj elült,
És a ciripeléses műsorra sor került.
Így mondott nekünk hálát ő a kényelemért.*

*Dickens írása jutott eszembe azonnal,
Am hitvesem ellenzi, hogy mi legyünk azok;
„Akinék tücsök szól a tűzhelyén” – esténként.*

*Bár lakásunk még hideg, úgy érzem azonban,
Függetlenül attól, hogy rövidek a napok,
E pirregés is nyújtja az otthon melegét.*

Égeraracs, 1995. augusztus 31.

Magyarázat

a szonett rímképlete: a-b-b-a, c-d-d-c, a-e-c, a-e-

Ósi dallam

*Egy dallam zsong bennem:
kép nélküli ábránd, ráma nélküli kép;
Határtalan vad táj, amely azonban szép,
és megfogott engem.*

*Erdő, 'mely járatlan,
névtelen rettegés, alakatlan régmúlt;
Úttalan délibáb, 'mely mára már széthullt,
ezt mondja el dalban.*

*Ki ez a dallam?
amelyet szavakban közölni nem lehet,
Így húrokra bízva azért a képzelet,
s ott szólal meg halkán.*

*Koldusé a mában,
aki valamikor másként is élhetett,
Vagy hazátlan árva füttyürészte neked
csavargó korában.*

*Ezért unokáról
unokára száll a dal, amely létezik,
Szól mindenkifehéhez – 'ki visszaemlékezik
arra – Ázsiából.*

*Nem tudja, nem érti
senki, talán még az sem, aki lejátssza,
Csak érzi, 'mikor a húrokon babrálva
előjön a régi.*

*Visszasajgó emlék,
pusztai szél, 'melyről nem tudom máig én:
Honnan jön és hová megy, de azt szeretném,
ha én ő lehetnék.*

*Ha sorsom mostoha,
felzeng bennem a dal, nyugtat a feledés;
Lelkemben visszhangzó dallam – amely mesés –
nem múlik el soha.*

Égeraracs, 1996. október 17.

Magyarázat

példa az ölelkező rímre

Tartalomjegyzék

Fejezetcímek

Az irodalmi mű

Az ütem

A magyar verselés

Időmértékes vers

Rímmel ellátott időmértékes vers

Hangsúlyos vers

A rím

Melléklet

Vigyázz! mit mondsz

A nyáavogás

Nyaralok

Solymár eredete

Keverem – kavarom

Házunk tücske

Ősi dallam